

Prof. dr. Šaćir Filandra
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences
sacir.filandra@fpn.unsa.ba

POVODOM JEDNE KNJIGE¹
ON THE OCCASION OF A BOOK²

Prije dvadeset-trideset godina Bosna je bila velika medijska, znanstvena i politička tema u svijetu. Malo je postsocijalističkih zemalja plijenilo takvu pozornost kulturne javnosti Zapada kao ta zemlja, kako zbog svoje borbe za slobodu i nezavisnost tako i zbog njenih muslimana koji su istrajavali u toj političkoj slobodi unutar evropskog kulturnog i političkog konteksta. To da se jedan muslimanski narod u Evropi na kraju dvadesetog stoljeća godinama oružano bori da uspostavi svoju državu bilo je krajnje intrigantno i interesantno. Pogotovu što se o tom narodu i njegovoj zemlji, smještenoj tamo negdje u balkanskim brdima, malo i znalo. Takvi i slični razlozi bili su „okidač” za nastanak ogromne medijske i znanstvene produkcije o Bosni, njenom ratu za nezavisnost, a pogotovo o njenim muslimanima, pripadnicima bošnjačkog naroda. Znanstvena produkcija o Bosni i Hercegovini izvan zemlje je ogromna, toliko obimna, raznovrsna, razbacana diljem svijeta u izdanjima na brojnim jezicima da se ne usudim ni pokušati govoriti o njoj kao cjelini. Koliko znam, nažalost, niko od domaćih istraživača širokog spektra bosanskohercegovačkih tema nema uvid u cjelinu tih savremenih ostvarenja. Mi, mislim prije svega na akademsku zajednicu, u Bosni i Hercegovini nemamo ni poticaja niti sredstava da nešto takvo učinimo, kao što nismo imali ni osjećaj dužne zahvalnosti prema onima koji su nam tokom rata humanitarno pomagali. Naime, niti država Bosna i Hercegovina niti posebne bošnjačke civilne institucije još nisu uspostavile registar humanitarnih donatora tokom minulog rata, a da ne govorim o tome da tim pojedincima i organizacijama nisu dostojno zahvalili.

Povodom te ogromne produkcije o Bosni i Hercegovini u inozemstvu navest ću samo dva osobna iskustva, na to imam pravo. Kada sam prije dvadeset godina boravio na Yale University u New Havenu, zatečen sam bio njihovim

¹ Tekst je prikaz knjige Xaviera Bougarela *Nadživjeti carstva: islam, nacionalni identitet i politička lojalnost u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2020.

²This text is a review of a book by Xavier Bougarel: *Islam and Nationhood in Bosnia-Herzegovina: Surviving Empires*, Sarajevo: Association for Modern History, 2020.

bibliotečkim pretraživačem koji mi je na ime „Bosna“ odgovorio s tri hiljade jedinica u fondu te univerzitetske biblioteke. Čak su moje do tada publicirane knjige tu već bile, a što je podiglo moje samopouzdanje. No, kada sam poželio da izdavačko preduzeće tog prestižnog univerziteta publicira moju knjigu o bošnjačkoj politici u dvadesetom stoljeću, susreo sam se s jednom drugačijom realnošću. Kao autor iz istočne Evrope koji piše o vlastitom narodu, u startu sam naišao na prepreke. Poslovično se, na osnovu sličnih izdavačkih iskustava, smatralo i znalo da su takva ostvarenja u načelu pristrasna, neobjektivna, da takvi autori u takvim prilikama o svome narodu pišu nekritički, navijački, a što je dijelom istinito. Više se imalo povjerenja u objektivne, izvanjske istraživače balkanskih tema te je tako tih godina u okviru Yale University Press izašla knjiga britanskog novinara Tima Judaha o Srbima. Tada sam shvatio činjenicu da tema o Bosni, bez obzira na to koliko medijski „vruća“, nije okupirala akademske vrhove, nije postala predmetom ozbiljnih rasprava na velikim učilištima Amerike, već je prije bila spuštena na publicističku razinu. Drugo moje iskustvo o prisutnosti bosanskih i bošnjačkih tema tih godina u inozemstvu tiče se susreta s Bosanskim institutom u Londonu. Njihova ogromna, mada kažu djelomična, bibliografija radova o Bosni na engleskom jeziku, tiskana u dva debela toma, bila je rezultat praćenja bosanskih pitanja nastalih u akademskim ostvarenjima pisanim engleskim jezikom. Istraživači okupljeni oko Noela Malcolma i bračnog para Hoare, kojeg istraživačkim i spisateljskim radom danas svjedoči njihov sin Marko Attila, tada su dali vrijedan znanstveni i društveni doprinos bosanskohercegovačkim pitanjima.

Xavier Bougarel, koji je dio te inozemne akademske zajednice posvećene našim temama, napisao je hvale vrijednu knjigu o odnosu islama, politike, Bošnjaka i Bosne i Hercegovine, što ne znači da se sa svime u toj knjizi slažem. Na tome mu upućujem osobnu zahvalnost, jer sam siguran da niko od inozemnih istraživača bosanskih tema neće dobiti nikakvo priznanje od naših državnih institucija. Bougarel možda nije najznačajniji inozemni istraživač savremene bosanskohercegovačke povijesti, ali je zasigurno najintragantniji, najinformiraniji, najuporniji i najposvećeniji njenim temama, specifično pitanju odnosa politike i islama kod Bošnjaka.

Odnos islama i politike najznačajnije je periferno bošnjačko pitanje. Ovim pitanjem se Bougarel bavi uspješno i dugo, poznaje naše jezike, ima pristup primarnim izvorima, uspostavio je mrežu akademskih prijatelja i suradnika u zemlji, vrši terenska i arhivska istraživanja te je iz znanstvenog aspekta maksimalno kvalificiran za ovu temu, što uostalom brojne njegove studije posljednjih decenija i svjedoče.

Kako je pitanju odnosa islama i politike u nacionalnom identitetu i nacionalnom razvoju Bošnjaka Bougarel prišao u ovoj knjizi? Prilično redukcionistički i dosta uobičajeno u metodološkom smislu, a iz perspektive znanstvenih i političkih pogleda na Bosnu i Bošnjake koji su povijesno etablirani u jugoslavenskom i srpsko-hrvatskom ključu, u kojima Bosna nikada nije dobro prolazila. U tom smislu ova knjiga u znanstvenom pogledu ne donosi ništa posebno novo, mada je jedan obuhvatni pogled na bošnjački nacionalno-politički razvoj značajan za inozemnu javnost, tu nema dovoljno primarnih izvora, mada knjiga obiluje interesantnim interpretacijama i lucidnim uvidima. Autor može, što Bougarel u ovom slučaju i čini, jedan društveni odnos, u ovom slučaju islam i politiku, specificirano istraživati u njegovom suodnosu sa ukupnošću nacionalno-političkog identiteta, ali taj jedan segment ili aspekt uvijek je rizično ekstrapolirati na cjelinu identitetskog razvoja. A Bougarel upravo to čini. Stiče se dojam, nakon iščitavanja knjige, da se stoljeće i po bošnjačkog nacionalnog razvoja svodi samo na pitanje odnosa islama i politike, a stvari ni približno nisu stajale tako. Istina, autor odlično uočava variranja u tom odnosu. Od izostanka nacionalne svijesti i prevaliranja islama u kolektivnom identitetu tokom prve polovine dvadesetog stoljeća, preko razdvajanja islama i nacionalnog razvoja tokom socijalističkog priznavanja muslimanske/bošnjačke nacije pa sve do ponovnog povratka islama kao panislamističkog nacionalizma nakon pada socijalizma.

Pitanje odnosa islama i modernizma za Bošnjake jeste bilo, a i danas je bitno, dok odnos islama i politike nikada nije bio determinirajući za njihov politički i društveni razvoj. Tu je uvijek pitanje slobodnog samoodređenja naroda i njegove domovine/države bilo u fokusu naroda i njegovih elita. Pitanje odnosa islama i politike je danas, naročito posljednje decenije, potpuno prevaziđeno, što i sam autor knjige priznaje kada govori o marginaliziranju panislamističke struje unutar najveće bošnjačke političke stranke nakon Izetbegovićeve smrti. Danas je bošnjačka politička elita, jer ovo je knjiga o narodu iz perspektive elita, preokupirana drugim pitanjima, prije svega pitanjem (ne)izgradnje i nefunkcionalnosti države, reformama ustava i političkog sistema, obranom od nasrtaja susjeda i njihovih sljedbenika u zemlji za umanjnjem državnosti i dodatnim podjelama zemlje, ekonomskim razvojem i izostalim euroatlantskim integracijama. A običan narod, kojeg ta elita nizašto i ne pita, ali u njegovo ime i za svoje dobro vlada, ne zna da ova tema i postoji, nikada ga nije ni tangirala, mada je dopuštao, a šta je drugo u kolektiviziranom svijetu Balkana i mogao, da bude objekat manipulacija i instrumentalizacija koje se vežu uz relaciju islama i politike. Značajnije je pitanje, koje nije u dometu interesa autora ove knjige, kako je i zašto je odnos islama i politike za Bošnjake postao karakterističan,

koji su to politički i društveni uvjeti njihovog razvoja, zašto jedna stara narodna zajednica koja u memoriji baštini kraljevstvo iz medijevalnog perioda ima tako otežane uvjete prerastanja od nesuverene vjerske zajednice u političku zajednicu, zašto kod nje kasni nacionalni razvoj i sl.

U tematiziranju odnosa islama i politike kod Bošnjaka Bougarel je prenamagao značaj pokreta Mladih muslimana i Stranke demokratske akcije (SDA) za savremeni bošnjački politički i nacionalni razvoj. Da stvar bude još interesantnija, političko djelovanje Mladih muslimana Bougarel označava pojmom „panislamizma”, a ne „islamizam”, svjestan toga, kako sam kaže, da je panislamizam sišao sa svjetske pozornice krajem tridesetih godina dvadesetog stoljeća. On je stava da Mladi muslimani „sanjaju o velikoj muslimanskoj državi koja bi povezala bosanske muslimane sa ostatkom ummeta. Po tome su oni, kratko i jasno, panislamisti.” I pored toga što zna da je panislamizam anahrona kategorija, on kod Bošnjaka iznalazi neprekinuto postojanje panislamističkog mišljenja i djelovanja sve do silaska Izetbegovića sa povijesne pozornice, čak tvrdeći da je politička afirmacija Bošnjaka devedesetih godina prošlog stoljeća djelo panislamista. Istina je dosta drugačija. Ovako okarakterizirani bosanskomuslimanski panislamisti nikada nisu postojali u savremenoj Bosni i Hercegovini, nikada takvi politički projekti ni u jednom dijelu bošnjačkih elita u savremenosti nisu bili prisutni, ne postoje panislamistički manifesti, literatura, proglašeni projekti, akcije, kongresi i čitava ova etikecija plod je jednog autorskog interpretativnog koncepta, na koji se naravno ima pravo. Zašto se taj pojam sada vadi iz naftalina, samo je jasno Bougarelu.

Imao sam priliku poznavati jedan broj pripadnika bivšeg pokreta Mladih muslimana koji su u poznijoj životnoj dobi dočekali kraj komunizma, sa pojedinicima sam prijateljevao i drugovao, o njima sam nešto i napisao, a pročitao sam ono malo tekstova koje su u mladalačkoj dobi i u jednom specifičnom povijesnom kontekstu pisali. Mladi muslimani su bili moralni a ne politički pokret, njihova aktivnost je bila usmjerena na moralnu obnovu naroda a ne na političku izgradnju države, pogotovo ne neke svjetske muslimanske države, u ateističkom komunizmu su, baš kao slične grupacije u svim komunističkim društvima, bili proskribirani jer se sa tim oktroiranim ateizmom nisu lahko mirili. Nikakve političke ideologije oni nisu imali, sve je to stvar naknadnih i spoljašnjih tumačenja, koja, istina, poslije sloma komunizma ni samim Mladim muslimanima nisu bila mrska. Njihovo značajsko učitavanje u bošnjački nacionalni pokret stvar je naknadnih interpretacija, djelo je politike identiteta jednog dijela SDA gdje su u njenom nastanku neki od njih i sudjelovali, čime su se njihove porodice u pravilu fino okoristile.

Primjereniji od pojma panislamizma za novonastali odnos islama i politike devedesetih godina prošlog stoljeća je pojam islamizma, koji Bougarel opet smatra za Bošnjake neprikladnim. Budući da je Bošnjake raspad Jugoslavije zatekao, da nisu imali razvijenu državotvornu svijest niti nacionalnu ideologiju, da je napad na njih i njihovu državu onemogućio njihovo demokratsko profiliranje, u nedostatku ideoloških identitarnih oruđa politička elita je pribjela islamu kao instrumentu nacionalne homogenizacije. Taj aspekt Bougarelovih analiza je vrlo dobro izveden u drugom dijelu knjige. Povratak religije na povijesnu pozornicu, kako i sam u zaključnim razmatranjima ističe, i kod Bošnjaka je, kao i kod mnogih istočnoevropskih naroda, služio za rekonfiguraciju i legitimaciju novih elita a ne za oktroiranje islamizacije društva koje je već bilo duboko sekularno. Ako je i bilo, a bilo je, mada o tome Bougarel piše djelomično, natruha i želja oko reislamizacije Bošnjaka, ako je dakle, religija korištena kao ideološki instrument diferencijacije, ni tada se nije radilo o želji za stvaranjem neke „islamske države” već prije o uspostavi privatne države, svojevrsnoj refeudalizaciji društva, kojoj danas svjedočimo. Novostasala bošnjačka postkomunistička politička elita tokom rata i neposredno nakon njega obilato je koristila islam za legitimiranje svoje pozicije, ali ne duhovne, već statusne i materijalne.

To prenaplašavanje uloge ovih dvaju faktora u savremenom razvoju Bošnjaka, da budemo pomalo i cinični, ide dotle da bi mu SDA trebala izdati posebnu zahvalnicu za ovaj rad. SDA se do te mjere izdiže na povijesni pijedestal da on govori o „SDA-državi”, odnosno Republiku Bosnu i Hercegovinu i njene institucije koje su u ratu protiv bosanskohercegovačke države devedesetih godina dvadesetog stoljeća očuvale demokratski karakter, stranačku pluralnost, multietničku narav i pravni legalitet države autor zlonamjerno svodi na vladavinu jedne stranke. Ni najveći pobornici SDA vlastitu stranku nisu na taj način nikada centrirali niti hipostazirali. To da je ta stranka bila okosnica organiziranja državnih institucija i obrane zemlje, nikada nije isključivalo druge političke subjekte, čak i subjekte drugih bosanskih naroda, koji su sudjelovali u svim javnim djelatnostima i koji se od tada cijelo vrijeme politički bore da naglase svoju aktivnu poziciju u obrani zemlje i izgradnji njenih institucija, a protiv nastojanja te iste SDA da prenaplasi svoje zasluge. Sticanjem državne nezavisnosti Bosne i Hercegovine njena vojna i politička obrana bila je rezultat širokog narodnog i građanskog pregnuća brojnih i različitih etničkih, društvenih, interesnih i političkih snaga, a ne jedne zavjereničke panislamističke skupine, visoki rezultati te borbe jesu za mnoge sa strane bili i ostali neočekivani, i svoditi ih na učinak jedne stranke jednog naroda, ma kako ona bila tih godina jaka i brojna, nije povijesnoj zbiljnosti adekvatno.